

ТУРКИСТОНДА ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИНИНГ МАЪРИФИЙ СОҲАГА ТАЪСИРИ

Жўрабоев Н.Ю., ТДТрУ доценти

Аннотация.

Ушбу мақолада таълим фалсафасининг моҳияти, замонавий цивилизация ривожда билимнинг асосий роли ҳақида тўхталиб ўтилган. Шунингдек, Туркистонда шаклланган таълим фалсафасининг ижтимоий-тарихий генезиси, жадидчилик ҳаракатининг халқ маориф соҳасига таъсири ва инсоният цивилизацияси тараққиётидаги муҳим ўринни эганлаганлиги баён этилади.

Калит сўзлар: таълим, жадид, фалсафа, генезис, истиқбол, моҳият, маориф, цивилизация, халқ таълими, билим.

Аннотация.

В этой статье основное внимание уделяется важности философии образования, о главном роли знаний в развитии современной цивилизации. Также рассмотрено общественно-исторический генезис философии образования, сформировавшейся в Туркестане, влияние джадидского движения на сферу народного образования и важное место в развитии человеческой цивилизации.

Ключевые слова: образование, современность, философия, генезис, перспектива, сущность, воспитание, цивилизация, народное образование, знание.

Annotation.

This article focuses on the importance of the philosophy of education, on the main role of knowledge in the development of modern civilization. The socio-historical genesis of the philosophy of education formed in Turkestan, the influence of the Jadid movement on the sphere of public education and an important place in the development of human civilization are also considered.

Key words: education, modernity, philosophy, genesis, perspective, essence, upbringing, civilization, public education, knowledge.

КИРИШ

Бугунги кунда Таълим ҳақида фикр юритиш замонавий фалсафанинг ўзига хос муаммоларидан биридир. Сабаби, XXI асрда жамият тараққиёти тез суръатларда ривожланиб, ижобий жиҳатлари билан бирга мураккаб вазиятлар, салбий оқибатлар билан ҳам тўқнашишга олиб келади. Илмий ва технологик инқилоб таъсири остида бу жамият ахборот характериға эга бўлиб, бундай жараён унинг ҳолати ва истиқболини ҳам белгилаб беришини тақозо этади. Шу сабаб, замонавий шароитда таълим фалсафаси фалсафа фанининг бир тармоғига айланмоқда. Педагогика, психология, социология ва бошқа гуманитар фан

вакиллари ўзаро ҳамкорликда таълимнинг мазмуни, мақсадлари ва истиқболларини ўрганиб чиқишга интилиб, унинг ижтимоий маъноси ва умуман инсоният жамиятининг ривожланишидаги ролини ва алоҳида давлатлар, халқларнинг тақдирини ўрганишда муҳим аҳамият касб этилганлиги барчага маълум.

Таълим фалсафасининг мавжуд бўлиши, таълим соҳасининг ўзи универсал фалсафий муаммолар манбаи эканлиги билан белгиланади. Ва таълим фалсафасининг асосий вазифаси - бу таълим нима эканлигини тушуниш ва уни (агар иложи бўлса) инсон ва унинг эҳтиёжлари нуқтаи назаридан асослашдан иборатдир. Таълим фалсафаси - бу таълим билан боғлиқ фалсафий фаолият шаклидир. Шу боисдан ҳам таълим тўғрисидаги тушунчани аниқлаштириш долзарб масалалардан ҳисобланади. Бундай фаолиятнинг мақсади таълимни тушунишда энг муҳим, унинг ривожланишини, унинг амалиётига қизиққан барча ижтимоий даражаларда талқин қилишни белгилайдиган, шунингдек, уни келтириб чиқарадиган онгни аниқлашга қаратилганлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Бугунги кунда таълим фалсафасининг моҳияти замонавий цивилизация ривожига билимнинг асосий ролини аниқлаш билан характерланади. Бу нафақат маълум бир соҳа мутахассисларининг тўғри ва чуқур фикрлари, таълимни ташкиллаштирувчиларнинг асосий муносабати, балки ижтимоий бошқарувнинг самарали тизими, жамиятни самарали бошқариш ва ўзини ҳимоя қилишнинг заруриятини юзага келтиради. Таълим фалсафаси - бу таълим инқирозига, тушуниш ва интеллектуал қўллаб-қувватлашнинг анъанавий илмий шакллари инқирозига, асосий педагогик парадигманинг йўқолишига жавобдир.

Таълим фалсафасининг ҳолати ва вазифаларини тушунишда қуйидаги асосий ёндашувларни ажратиб кўрсатиш ўринли бўлади:

а) таълим фалсафаси фалсафий билимлар соҳаси сифатида, умумий фалсафий ёндашув ва ғоялардан фойдаланган ҳолда, таълим тараққиётининг роли ва асосий қонунларини таҳлил қилишга қаратилган фандир;

б) жамиятни такрор ишлаб чиқаришнинг матрицаси сифатида тушунилган таълимни фалсафий таҳлил қилиш ижтимоийлик, ижтимоий тузилиш, ижтимоий ўзаро муносабатлар тизимлари, ижтимоий мерос бўлган ахлоқ қонун-қоидалар ва бошқалар билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади;

в) таълим фалсафаси фалсафий метафизика, ижтимоий фалсафа ва фалсафий антропология билан таққослаганда фалсафий билимларнинг кенгрок соҳасини ўзида акс эттиради;

Таълим фалсафаси инсоннинг ижодий қобилиятлари ривожланишига, жамиятдаги иқтисодий, ижтимоий ва маданий муносабатлардаги иштироки чуқурлашувига, тегишли равишда, инсоният ривожига янада самаралироқ ҳисса қўшишига олиб келадиган фалсафий билимларни ўзида акс эттирадиган

фалсафанинг амалий соҳаси ҳисобланади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, Туркистонда шаклланган таълим фалсафасининг ижтимоий-тарихий генезиси айнан инсоният цивилизацияси тараққиётида муҳим ўринни эгаллаган мусулмон туркий халқлар манфаатларини ҳимоя қилиш, улар яшаётган ҳудудда иқтисодий барқарорликка эришишни мақсад қилиб олган эди. Лекин, шу эҳтиёж ва манфаатларнинг ўзгаришлари диалектикаси, муқаррар равишда, таълим тизимини ривожлантириш муаммосини вужудга келтирди. Жадидчилик ҳаракати асосан таълим орқали илмга чанқоқ ёшларга иқтисодий ва маънавий ёрдам кўрсатишни мақсад қилиб олган эди.

Туркистон тарихига назар ташлар эканмиз, минтақа халқлари ҳаётида ҳеч қайси ҳаракат жадидчилик сингари улкан ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий таъсир кучига эга бўлмаганига гувоҳ бўламиз.

Исмоил Гаспиралининг: “Оврўпо бир кекса чолдир, тажрибаси кўпдир. Улуғ ёшига ҳурматимиз бор. Тажрибасидан ўрганамиз. Лекин хатоларини такрорламаймиз. Оврўпода нимани кўрсак, ёш боладек олиб югурмаймиз. Эсли хушли инсонлардек “Бу нимадир? Оқибати нима бўлади?”. Виждон ва ҳаққониятга уйғунми? дея ақл тарозисига тортиб оламиз”³⁵ каби сўзлари бизнинг бугунги кунимизга тааллуқлидир. Яъни бу фикр-мулоҳазалардан маълум бўладики, ўша даврнинг илғор тараққийпарвар кучлари, биринчи навбатда, зиёлилар маҳаллий аҳолининг умумжаҳон тараққиётидан орқада қолаётганлигини ҳис этиб, жамиятни ислоҳ қилиш заруратини тушуниб етган ҳолда аҳолини саводхонлик даражасини кўтаришга фаол ҳаракат қилган эдилар. Беҳбудий исломнинг инсонпарварлик ролини кўрсатиш орқали, умуман жамиятнинг ҳамма ижтимоий соҳаларини ислоҳ қилиш зарурлигини тарғиб қилган. Қуръоннинг тавсифини жуда яхши билган Беҳбудий Қуръон оятлари ва ҳадислардан намуналар келтириш билан халқ таълими, шу билан бирга ислом тарихига ҳам катта аҳамият берган. У ислом тарихини билмаслик оқибатида аксарият ҳолларда ўнғайсиз ҳолатга тушиб келаётган дин пешволарини танқид қилади³⁶. Жадидчилик ҳаракатининг моҳиятини ўзгариши ҳам таълимга бўлган эътибор билан характерланади. Жадид маърифатпарварлари ғоясининг Туркияга, татар ва озарбойжон фикрий дунёсига эргашиш орқали ғарбий Европа маърифатчилигидан ҳам хабардор бўлишга интилиши бунга сабаб бўлган эди. Мунаввар қори Абдурашидхонов саъй – ҳаракатларининг асосий мезони миллий муҳофаза бўлди. У жуда тез орада жадидчилик ҳаракатига қўшилиши биланок, “Тошкент жадидларининг отаси” сифатида ном қозонди. Масалан, “Туркистондаги дастлабки олий ўқув юрти – Туркистон халқ университети (ҳозирги Ўзбекистон миллий университети)нинг 1918 йилда Тошкентда очилиши ҳам жадидлар фаолияти билан боғлиқ. Мунавварқори Абдурашидхонов ташаббуси билан 1918 йил 12 майда Туркистон халқ университети таркибида Мусулмон халқ дорилфунуни ташкил қилинди. 1919

йил Тошкентнинг Эски шаҳар қисмида жади́длар ташаббуси билан Туркистон халқ консерваториясининг миллий (Эски шаҳар) бўлими ташкил этилди”.

Шубҳасиз, буларнинг ҳаммаси инсонларда миллий онгинг шаклланиши, сиёсий ва маънавий уйғониш, мустақил тараққиёт учун интилишга олиб келди.

Бу даврда “Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори, Абдулла Авлоний, Исҳоқхон Ибрат, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Усмон Носир каби юзлаб маърифатпарвар, фидойи инсонларнинг ўз шахсий манфаати, ҳузур-ҳаловатидан кечиб, Эл-улус манфаати, юртимизни тараққий топтириш мақсадида амалга оширган эзгу ишлари авлодлар хотирасидан асло ўчмайди”.

REFERENCES

1. Абдурашидова, Нилуфар Абдурашидовна, & Ҳасанов, М. (2022). ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИДА ДИН ВА АХЛОҚНИНГ ЎЗАРО МУТАНОСИБЛИГИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 1226-1235.
2. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ШАХС ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (7), 35-39.
3. Жуманиёз Султонович Раматов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўъмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1031-1036.
4. З. Н. Бобошев, М.Н.Ҳасанов, & Э.А.Нуруллаев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИСИ СИФАТИДА . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 108–115. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/623>
5. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1161-1169.
6. J. S. Ramatov, M. Hasanov AL-FAROBİY SIYOSIY DAVRAN VA IJTIMOİY-MADANIY AHVOL // *Pedagogik fanlarda akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/al-farobiy-davridagi-siyosiy-vazihtimoiy-madaniy-vaziyat> (kirish sanasi: 12.11.2022).
- 7.М.Н.Ҳасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
8. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 952-956.

9. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOIY - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).

10. Ф. А. Кушаков, М. Н. Хасанов, Р. Ў. Баратов, Ж. С. Раматов, & С. Х. Султанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (10), 803-810.

11. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Х., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Хасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.

12. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Х., Муратова, Д.А., Хасанов, М.Н., & Эрнийёзов, У.К. (2022). ЁШЛАР ЗАМОНАВИЙ МАДАНИЙ ҚИЁФАСИ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҶИЯТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 376-386.

13. Hasanov, M., & Tuhtaboev, E. (2021). THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS). *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(05), 1-6.

14. Hasanov M., Tuhtaboev E. THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS) // *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*. – 2021. – Т. 2. – №. 05. – С. 1-6.

15. М.Н.Хасанов, Д.А.Хафизов, Р.Х.Тоиров, & Х.Қ.Болтабоев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙ ЯШАГАН ДАВРДАГИ ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 137–140. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/627>

16. Jumaniyoz Ramatov, Rozigul Umarova, Rashid Baratov, Mirshod Khasanov, Siroj Sulstonov, & Fayzulla Kushakov (2022). MODERN REQUIREMENTS FOR THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE AND ITS MANIFESTATION IN PRACTICE. *Academic research in educational sciences*, 3 (10), 582-586.

17. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). SOCIAL ASPECTS OF PROFESSIONAL QUALITY IMPROVEMENT (ON THE EXAMPLE OF THE RAILWAY SECTOR). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 969-976.

18. Раматов, Ж.С., Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). XIX АСРДА ҲИНДИСТОНДАГИ ИЖТИМОЙ – ФАЛСАФИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1070-1078.

19. Жўрабоев, Н. Ю., Кушаков, Ф. А., Султанов, С. Ҳ., & Хасанов, М. Н. (2022). КОНФУЦИЙЛИК ХУСУСИЯТЛАРИДАН ХИТОЙ ФАЛСАФАСИНИНГ КЕНГАЙИШИ. *World scientific research journal*, 9(2), 37-42.
20. Ruzigul, U., Nasirjan, J., Dilmurodkhakim, A., Mirshod, H., & Urozboy, E. (2020). Rationale and history of human reflections in the muslim philosophy. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 1453-1458.
21. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Jurabayev, N., & Artikova, B. (2022, June). Constructive and optimal solutions for the formation of a stable ecological situation in the Aral Sea region of Uzbekistan. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030113). AIP Publishing LLC.
22. Журабоев Носир Юсупович, & Рахимова Машхура Иномжановна (2021). ВКЛАД АБУ РАЙХАНА БЕРУНИ В РАЗВИТИЕ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ. *Проблемы науки*, (2 (61)), 14-15.